bilimger.kz
Республикалық білім және ғылым порталы
https://bilimger.kz
ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі тіркелген — Куәлік нөмірі: ***KZ45VPY00102718***
2017

БӨЛІМ: ЛОГОПЕДИЯ

Сөйлеу тілінің түрлері

ЖАРИЯЛАНДЫ	СІЛТЕМЕ
19.08.2017	https://bilimger.kz/16496/

АННОТАЦИЯ / АҢДАТПА

Рысбаева Алия Кудайбергеновна

Сөйлеу тілінің 2 түрі бар: сыртқы және ішкі сөйлеу тілі. Сыртқы сөйлеу тілі өз ішінде 2-ге бөлінеді: ауызша және жазбаша сөйлеу тілі.Ауызша сөйлеу тілі диалогты және монологты болып бөлінеді.

Ішкі сөйлеу тілі- бұл ой тілі.Бұл тіл тек өзі- өзімен сөйлесу үшін керек.Бұл тіл тек өзімізге ғана түсінікті тіл. Ол үзілді кесілді болып айтылса да ол өзімізге ғана түсінікті.Ішкі сөйлеудің қалай құралғанын біз өз-өзімізге бақылау жасай аламыз. Ал оқушылардың ішкі дүниесіне еніп, ішкі тілін нықтау өте қиын.Тілдік тапсырмаларды шешу үшін ішкі сөйлеу тлінде қолдану креек. Ол үшін оқушыларға сабақ үстінде өздерінің ішкі сөйлеу тілі бойынша әңгіме айтуға байындату керек.Баларға өз ойларындане бар сол арқылы әңгімелеп беруін сұрайды. Дәл осы кезде балардың ішкі сөйлеу тілдері анықталып, айқын бола түседі.

Тіл – ойды дамытушы құрал.Ой тілдік материалсыз айтарлықтай жақсы дами алмайды. Тіл ойды басқарып отырады. Баланың сөйлеу тілі жақсы дамыса, ойыда соншалықты жақсы дамиды. Сондықтанда сөйлеу тіліне байланысты. Психолог Н.И.Жинкин былай деп жазған: « Тіл- бұл интелліктіні дамытушы амал.Тіл қаншалықты тез меңгерілсе, соншалықты жеңіл түрде білімді меңгереді. Тілдік байлық ойдың дамуына әсерін тигізеді. Ең негізгісі оқушылар жаңа сөздерді меңгергенде ол ойда жинақталып қала береді. Бұл ой мен тілді қамтамсыз етеді.

Жаңа сөздер мен мағыналарды меңгеру.

Ғылымыныңдамуыменбіргемәденеитте де техника да дамуда. Сонымменбіргежаңасөздердедамыпкөбеюде .Сөздердіңбаяуыбұлбүкілқоғамның, сонымменбіргежекеадамныңдамуынаәсерінтигізеді. Сондықтандамектептесөздіктерменжұмысүлкенмәселеболыпсаналады.

© 2026 Bilimger.kz Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық құқықтар қорғалған.

Сөздік қорын дамытуға 4 бағыткіреді.Брішіден, сөздікқорындамыту.Оқушыларалғашындабілмегентанысмессөздер, екіншіденсөздіктердіанықтау,таныссөздерін терең түсіндіру. Олсөздердіңайырмашылықтарын ,олсөздерге антоним сөздердіпайдалану.Үшіншіден, сөздіктердібелсендіру, әрбіроқушыныңтілдеріндегі сөздерді кеңейту.Бұд сөздерді сөйлемдерде, басқа сөздермен, басқа мәтіндерде қосыппайдалану.Төртіншіден, әдебиемессөздіоқушыларқолданданғандаәсіріесебастауышсыныпоқушыларықателержіберреді.Әлбетте 4 бағытбір-біріментығызбайланысты.Оқушыларайтарлықтайжеткіліктісөздікқорлардыжинау үшін күніне 4-6 жаңасөздердімеңгерукерек.

Интеллектуалдыдамудағыжәнетілдіккомпоннетегітілдіңдамудағыбұзылыстыңқұрлымдардыңзерттеубұрынғыдайкүрделімәсележеткіліктізерттелмеген.Бұлмәселенітереңтүсінуүшінтіліндекемшілігі бар акыл- ойыарттақалғанбалалар мен тіліндекүрделікемшілігі бар балалардың арқасындатүсінеаламыз.Мұныменбіргеміндеттітүрдетеориялық компенсация қатарынталдауданөткізукерек, ойментілдіңбайланыстылығы, біріншілікжәнеекіншілікбұзылыстары мен тілдікпроцестердіңқұрлымыныңдеңгейіжайлыілукерек.

Ой мен сөйлеу тілінің байланыстылығы.

Қазіргі жаңа замандағы психология мен психолингвистика тіладамныңақыл-ойынқұрайтынорганикаретіндеқарастырылады.Тілдікикемдікбұл қарым қатынастағы жәнетанымдағыжүйеліктережелердімеңгереді.Алғашқыда бала бұлережелердітүсінбейді, бірақсолережелердібалаларбіліетіндейөздерінұстайды.Тілдікқабілеттілікөзішінебілгірлік пен дағдыларынжәнеісәрекетсхемасы мен сәйкескелуікерек (А. Валлон, Л.С. Выготский,Ж.Пиажет.б.) тілдіңтуындауыбелгілібіркогнитивтікбазаданегізінқалады.Балалардатілшықаннанкейінойлауғаүлкенәсерінтиігзеді, олбаланыңтілдік жүйесінің қалыптасуына да әсерінтигізеді.Балалардыңтілдімеңгеруіересектерментығызбайланыстылығыныңарқасындатексереді.

Ақыл- ойындааутқушылығы бар балаларғапсихолингвистикалықэксперименттікзерттеулержасауда интеллект сөйлеутілініңдамуынаөтеүлкенәсерінтигізетінәртүрліаспектедегібалаларды алған:

1.ақыл- ойыкемісбалалардасөйлеукезінделогикалықойдыңбұзылыстары байқалады, күрделі мағыналықойдыңжоқтығынемесеәлсіздігібайқалады.

2. Интеллектісітөменоқушыларертегініоқукезіндекейіпкерлердішатастырыптүсіне алмайды.
3. сөйлеутілінбезендіруқаншалықтықиынболса,

сoншалықтықиыншылықпенмеңгереді.

4. тілдікжаңалықтардысаналыәрі дәлдік түрде көлемдіжәнежылдамдықпенжеткізу.Инттелектісітөменбалаларбұлардыайтаалмайды.Бұлбаланыңимпресивтікжәнеэкспресевтиктілдіренетерісәсерінтигізуімүмкін.

Біріншілікжәнеекеншіліккемшіліктердің байланыстығы.

Л.С. Выготскийдіңайтуыбойыншабіріншікемшілікекіншікемшіліктіңжәнеүшіншікемістіктіңтуындауынаәкеліпсоғады.Ақыл-ойындааутқышылығы бар балаларда бас миыныңзақымдауыменбіргеекіншіліккемшілікпсихикалық процестердің жоғарғы психикалық функциалардыңбұзылуынаәкеліпсоадыжәнесөйлеутіліңбұзылуындаәсерінтигізбейқоймайды.Ақыл-ойыарттақалғанбалалрғакелесімінездемелерберіледі.

— сөйлеутіліңжүйелеігініңдамымауыжәнеолардыңкомпоненттерінің байланыстылығының жоқтығы

— сөйлеупроцесіндегіинтериоризацияныңбұзылыстары

— информацияныжеткізудегіжылдамдықкөлемдіктің және сапасының жоқтығы

— жоспарлаужәнекогнитивтікфункциаларының сөйлеу тілінің айтарлықтай төмендігі

— сөйлеутіліндегібұзылыстарыоныңәртүрліфункциалардыңбұзылысдеңгейінебайланысты.

Қазіргікездегікемістіктеріңқұрлымынаберілген түсініктемелері.

Зерттеудіңталдауданөткізгеннәтижелеріинттелектісібұзылғанжоғарғысыныпоқушыларындасөздіңмағыналық деңгейі бұзылғаны байқалды. Морфологиялыққұрлымғақарағандаолардасинтаксистікқұрылыманағұрлым бұзылған. Морфологиялықжүйедегіжай, нақтымағыналысөздерді тез меңгереді. Ақыл-ойыкемісоқушыларсөзтудырушүшінқаттықиналады. Сөйлеутіліндегісенсорлықдеңгейкейбірбалалардасақталғанболса, ал кейбіреуіндесақталмаған.

Психолингвистикалықталдаукезіндеэкспериментаторларақыл- ойындакемшілігі бар балалардыңсөйлеутіліерекшеліктерінеқарай 3 типкебөлінеді.

1. тип- сөйлеутілібұзылыстары. Бұлбалалардакемістіктерікүрделіемес. Фонематикалықпрцестердің жете дамымауыбайқалады, функциянальдыдислалияжәнежазутіліндегіжеңілбұзылыстары байқалған.
2. тип- сөйлеутіліңасқынғантипі.

© 2026 Bilimger.kz Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық құқықтар қорғалған.

Бұлбалалардаартикуляциялықаппараттарындағыбұзылыс және педогогикалықжағынанбайқаусызданжіберілгенбалаларжатады.

3. тип- сөйлеутіліндегікүрделікемістік. Олардың бас миының диффузиялықжағызақымданған, сонымен біргетолықтырушыпатологиялары бар балалар. Бұғанкіретіндер дизартрия, ринолалия, алалияныңкүрделісиндромдарыбайқалған.

Ауызшасөйлеутілі- дыбысшығарусөйлеутілі. Олестуарқылықабылданады, ал дыбыстықоргандардыңіс-әрекетіiскеасады.Ауызшасөйлеутілінмеңгерупроцессібаланыңмиынаәсерінтиігзеотырып сөздердің дыбыстықжәнекинезтиялықбейнесіменсөзтіркестері, әртүрліқабылдауларарқылытікелейқарым- өатынастыорнатады. Сөйлеутіліоладамныңсанасыныңіс-әрекетініңұйымдастырылғанарнаыйқиынформасынұсынады. Қарым-қатынастыңнегізгітәсілі бола отырып, олекісубъектініңқатысуынұсынадыбіреуішығарады, екіншісіқабылдайды. Баланың сөйлеутілініңеңтиімдісіауызшасөйлеуітіліболыптабылады. Бәрімізгебелгіліболғандайдұрысжетілгенбалағааауызшасөйлеутілінмеңгеруоңай, өйткеніоларнайыоқытусызөзітікелейқарым- қатынасқатүсеалады. Дұрысжетілгенбаланыңсөйлеутілін қою үшін көптеген совет жәнешетелдікғалымдарайналысқан.(Л.С. Выготский, А.Н.Гвоздев, Н.А.Швачкин, Д.Б. Эльконин, А.Н. Соколов,Ж.Пиаже)Интеллектісібұзылғанбалалрдыңауызшасөйлеутілінқалыптастырубаяужәнесөйлеутілін өзінше фонетикалық қатары меңгеруарқылыжүзегеасады, сөздікқұрамынмеңгеру мен сөйлемдіқұрукезіндегідиалогтықжәнемонологтықсөйлеутіліарқылықалыптасты.

Диалогтықсөйлеутілініңерекшелігі.

Диалогтықсөйлеутілі- бұлауызшақарым- қатынасбұғанекіадамныңбіріне – бірібелгілібірмазмұндысөздерарқылытілдесу.

Диалогтықсөйлеутілінбір-біріне ықпалету, олсөйлеуарқылыекінемесебірнешеадамдардыңкөбінесебіржағдайдаболғандардыңсөйлеутіліболыпсаналады.

Диалог психолиялық тұрғыдан қарағанда сөйлеу тілініңқарапайымтүріболыпсаналады. Олсөйлеушіденайтатынойнбайланыстырыпқұруын аз мөлшердеталапетеді.

Л.С. Выготский жазғанауызшасөйлеутілініңжағдайыәрбірминуттатілдіңбұрмалауынажаңатүрткіретіндесөздердіңдиалогтықжағдайыболыптабылады.

Диаологтықсөйлеутілініңинтеллектісібұзылғанбалалардақалыптастыру мәселесі көп жағдайда маңыздысұрақтардың синоним ретіндеоқытушыментәрбиелуіментығызайланысты. Диалог ақыл-ойыкемісбалалардакейбіржағдайдағанатуындайды. Мұндайбалаларкейбіркездеғанақоршаған орта туралысұраныс. Олардаересектергесұраққойып, олармеnәңгімелесу аз жағдайдакездеседі.

Диалогтықсөйлеутілініңбірқиындығыоләрбірсөйлеушініңсөйлеупозициясынантыңдаупозияциясынааусысыпотыруыныңбірбірінебайланысында.Сонымеңқатар диалог мынаныталапетеді: әрбір диалогқа қатысушы өзімен қарым-қатынасқатүсіпотырғанкөршісіменайтылатынмәселесініңмазмұнасәйкескелуікерек.

Яғни, оқушыәркездекөршісініңойынбақылайотырыпөзініңсөйлеутілінсұрақтарарқылыбайланыстыру. Бұлмәселеинттеллектісібұзылғанбалаларғақиын соғады. Олардың көбісінде бақылау қабілетібұзылған, мұндабалаларбір-біріменәңгіселесугекелгендеқиынбейімделеді.

Көмекшімектептееңмаңыздымәселесіқатысушылардыжаңабірнәрсенібілугетәрбиелеу. Сонымеңқатарбаларғадұрыс сұрақ қоюға үйрету, оның сұрағысөйлеушігетүсініктіболыпжауапбереалатындай болу керек.Сұрақ қоюын қалыптастыру үшін әртүрлітәсілдерқолдануғаболады. Мысалы:қызықты мәтінді, әңгіме айтқызу. Осындай процесс оқушылардыәріқарайсұрақтыңтуындауынаәкеліпсоқтырады, яғни оқушыларды дұрыссұраққоябілугеүйрету.

Көмекшімекиепоқушыларыарсындакөпсөйлейтінбалаларкездеседі, біpақолардыңсөздеріде боссөздер көп;яғни, мағынасыз, қызықсыөболыпкеледіүКөпжағдайдаолардың айтқандары қойылғансұрақтарғабайланыстыемес,мұндайбалалар тез жеңілтүрдебіройданауысыпкөпжағдайдатақрыптанауыпкетеді **Монологтықсөйлеутілініңерекшеліктері**.

Монологтықсөйлеутілініңдиалогтысөйлеутілінеерекшелігіолайтылыпжатқанжағдайға байланыстыемес, бұлбірөзіншеқиынсөйлеутіліболыптабылады. Интеллектісібұзылғанбалалардың осы жағдайғабайланыстықиындықтаболады, толығыменсұрақтарғажауапбереалмайды, жеткіліктітүрдесөздердібайланыстырыпқұруықиын, келесіойғааусысып кете алмайды.Монологтық сөйлеу тілін дамыту тек қана бір нәрсені айтып беру жоспарында ғана емес, сонымен қатар сөйлеушінің сөйлеу тілін қабылдап, тыңдай білу мен айтылған ойға жүйелі түрде қарау.

Сонымен қазақ тілі сабағында оқыту, жазу, оқу грамматикасы,тіл дамыту, сөздік қорын молайту сияқты мәселелер бір- бірімен жүргізіледі деп санайды. Неігзгіміндет-

© 2026 Bilimger.kz Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық құқықтар қорғалған.

оқушылардың сөз қорын молайтып, тілдерін дамыту. Баланың танымын, ойын, тілін дамытып қатысымдық әрекетін жүйелі де нәтижелі жүргізу үшін алдымен сөз бен ойдың мағынасы игертіледі. Сонымен бірге ол сөздерді бір- бірімен байланыстарып сөйлем құрастыруға жаттығады. Соның негізінде ауызша және жазбаша сөйлеу әрекеті, икемділіктері мен дағыдалары қалыптастырылады. Соның нәтижесінде сөз қорын дамытып, өз ойын белгілі жағдайда жеткізуіне мүмкіндік туады.

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі
© 2026 **Bilimger.kz Ақпараттық-танымдық білім порталы**. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.